

KVÆGPESTEN I SORØ AMT

1745—52

Af

Fritz Jacobsen.

Den første Halvdel af det 18. Aarhundrede var for det danske Landbrug en i mange Henseender meget sørgelig Tid. Priserne paa Rug og Byg var minimale; Hoveriet føltes som en mere og mere trykkende Byrde, og i 1733 fik Bønderne for den genoprettede Landmilit's Skyld paahæftet Trællemærket fuldtud i Stavnsbaandet. Omkring ved 1740 begyndte Kornpriserne at stige; men dette lille Lyspunkt overskyggedes næsten af den Ulykke, der ramte Landbruget ved den frygtelige Kvægpest, som i Aarene 1745—52 i hele Landet bortrev over 2 Mill. Stkr. Kvæg.

At denne fra Ruslands og Asiens Stepper kommende Kvægsygdом heller ikke her i Amtet har faret med Lempe vil kunne ses af efterfølgende Beretning, som hviler paa de originale Indberetninger i Rigsarkivet til Rentekammeret i København.

Den første af disse, fra $\frac{24}{6}$ 1745, er fra Lillien-schiold, Amtmand over Ringsted Amt, og beretter, at der i Terslev og Ørslev By har været en Sygdом hos Hornkvæget, som man først troede skyldtes Sult(!),

men da der allerede to Dage efter Sygdommens Udbrud er død en Del Kvæg, indberettes det, og nærmere Instruktioner udbedes. Der handles ret hurtigt fra Regeringens Side; thi allerede d. 27. sendes en Løjtnant med en militær Kommando til Amtet for „at holde Postering“, særlig for de to Byers Vedkommende.

Amtmanden besøger selv Tersløse og Førslev, hvor Bønderne fortæller ham, at Sygdommen viser sig ved, at Dyrene har ligesom ondt i Hovedet, bliver løslivet, sætter af paa Mælken og kreperer efter én til tre Dages Forløb. Sygdommen angriber det fedeste Kvæg, som ogsaa hurtigst dør. Det friske og det syge Kvæg er nu delt i Indhegninger hver for sig. Bønderne beklager sig over, at Forvalter Greve paa Bregentved har givet dem Ordre til at deltage i Vagt-tjenesten, da Soldaternes Antal er utilstrækkeligt. Sygdommen holder sig foreløbig til de to Byer, men til 11. Juli er i Tersløse død 200 Stkr. Kvæg.

Den omtalte Vagt til Forhindring af Samkvem mellem de to Byer og andre havde sine Ulemper, hvad der kan ses af et Brev fra ^{14/7}, hvori der meddeles, at Beboerne i de indespærrede Byer lider stor Mangel paa Mel til Brød. Naar de fra Præsten faar en Attest paa deres Nød, lader Vagtmandskabet, som for Størstedelen bestaar af Bønder, dem slippe igennem, for at de kan faa malet Mel paa Møllen; men det viser sig desværre, at paa Steder, hvor disse Folk har været, er Kvæget straks blevet smittet og begyndt at dø. Posteringen er vel nødvendig, men paa den anden Side maa der gøres Anstalter til, at de indespærrede Folk kan faa Mel uden at have nødig at komme paa de endnu u-inficerede Steder.

Kammer Collegiet udsender nu følgende Ordre:

1. At Beboerne i Terslev og Ørslev forbydes al Omgang med andre Byer.
2. At det sunde Kvæg holdes separeret fra det syge.
3. At Kvæget, som bortdør, straks og ufortøvet med Huderne 4 Alen dybt udi Jorden nedgraves.
4. At de paagrænsende Byers Beboere og i Besyn-derlighed Kvæget ikke faar Communication med de befængte Steder.
5. At alle Hunde holdes bundne.
6. At alle de Katte, som kan overkommes, vorder ihjelskudte og dødede.

Endelig skal Beboerne Onsdag og Lørdag melde, om Sygdommen af- eller tiltager.

Der foreligger Attest for, at ovenstaaende Ordre er bekendtgjort paa Giesegaard, Bregentved, Juellund, Thurebyholm, Gisselfeld, Eskildstrup-Gaard og Con-radsborg.

Samtidig hermed udsendes kongelig Befaling til Magistraterne i Byen om at træffe „enhver optænkelig Anstalt“ til at forhindre Sygdommens Udbredelse ved Skibsfolk eller Passagerer, som kommer fra inficerede Steder. Saadanne Folk maa det mindst mulige komme i Byerne og „ingenlunde til noget Kvæg“. I en Skri-velse fra O. Thott loves, at Kongens Befaling skal blive efterkommet, men der henstilles, at alle Toldere faar Paabud om at være Magistrat og Amtmænd be-hjælpelige og særlig paase, om Skibe lægger til uden for Købstæderne for at hente Brænde eller Materialer.

En anden Forordning byder, at man ikke maa „opgive Ævred“, men alle Led, Grøfter og Gærder om de besmittede Byer skal holdes i lige saa god og forsvarlig Stand, som om Kornet endnu stod paa

Marken. At „opgive Ævred“ betød, at man tog Hegnene bort om Sædvangene og lod Kørne græsse der.

Et Bilag til Indberetningerne indeholder ikke mindre end 3 Recepter fra Apoteker Gottfried Becker paa Medicin mod Sygdommen, og et andet Bilag indeholder „Recept, hvorefter den blandt Hornkvæget grasserende Syge kan helbredes“ (en Optimisme, som Tiden sørgelig gjorde til Skamme). „Til Præcaution for det friske Kvæg, saa og til at kurere det syge med, skal bruges:

1. 1 Røgpulver af følgende Sammensætning til 20 Stk. Kvæg:

- 3 ℥ Wermuth (Malurt)
- 2 ℥ Siebenbaum (Sevenbom, Plante-Salve)
- 1 ℥ Baldriansrod
- $\frac{1}{2}$ ℥ Laurbær
- 2 Lod hvid Qvant (?)
- 2 Lod forgyldt Widerthon (Adiantum—Venushaar)
- 2 Lod Teufels Dreck (Dyvelsdræk)

hvilket alt sammen med hinanden meleres, og siden tages deraf en Haandfuld, mere eller mindre, det strøs paa gloende Kul, hvorved saa 2 eller 3 Stkr. Kvæg, som skal holdes under et Lagen, overalt under Bugen, men fornemmelig under Næsen skal ryges.

2. Derefter skal Kvæget enten straks eller Dagen derefter aarelades, og ethvert Stk. i sit eget Blod indgives et Pulver af følgende Specier præpareret:

- $\frac{11}{2}$ Lod Rabarbara
- 4 Lod stødt Angelica (Engelrod—Kvanrod)
- 8 Lod Laurbær
- 4 Lod Baldrians Rod
- 4 Lod forgyldt Widerthon
- 4 Lod hvid Qvant
- 2 Lod Teufels Dreck

hvoraf tages en god Skefuld og en liden Skefuld Terpentin, blandes med Dyrets eget Blod og ikke over en Pægl purt Brændevin, omtrent for en dansk Skilling, og hvert Stk. Kvæg skal have et Pulver. Derefter maa Kvæget i 2 Timer ikke nyde noget, hverken Æde eller Drikke; siden kan det paa Græs eller som sædvanlig udlades og sættes.

Hvis ovennævnte Medicin er blevet anvendt, har den i alle Tilfælde ikke duet til „Præcaution“, hvad Lillianschiolds senere Indberetninger viser. I August er Sygdommen endnu i Tersløse og Ørslev; Conradsborgs Hollænderi er ganske uddød, og Kværkeby er stærkt inficeret, og der er død meget Kvæg.

Den $15/8$ 1745 meldes, at Sygdommen i Tersløse og Ørslev synes at være forbi, men har nu indfundet sig paa Ringsted Klosters Hollænderi og i Nordrup og Mulstrup. Indberetningen fra d. $12/9$ siger, at der kun er faa Køer tilbage i Tersløse og Ørslev, paa Conradsborg ingen, og paa Ringsted Kloster har man intet Haab om at beholde det resterende Kvæg. Paa Giesegaard, Eskildstrup, Universitetets Gods og i Byerne Kirke Eskildstrup, Tollerød, Ulstrup og paa Kongens Gods har Sygdommen vist sig, og en Del Dyr er døde.

Et ret kuriøst Forslag til Værn mod Sygdommen omtaler Amtmanden i et Brev af $16/9$ 1745. En Forordning har paabudt, at Landevejene skal føres uden om de inficerede Steder; saaledes skal en Del af Landevejen paa Sorø og Ringsted Amter fra Slaglille af forlægges til Bringstrup i Ringsted Amt, fordi Fjenneslevmagle i Sorø Amt har faaet Sygdommen. Lillianschiold mener dog ikke, at denne Ordning er god, da Passagen alligevel skulde gaa igennem Ring-

sted, som i nogen Tid har været inficeret, ligesom der ogsaa er inficerede Steder „ved og paa Landevejen mod Roskilde“. Skulde Landevejen derfor lægges uden om Ringsted, vilde det medføre den største Vanskelighed for de agende Poster, som dér skal have Afløsning og Befordring. Han mener derfor ikke, at det lader sig gøre, og Forordningen siger ogsaa, at det kun skal udføres, „om det uden al for stor Vanskelighed kan ske“.

Sygdommen gaar imidlertid sin hærgende Gang, og den ^{19/11} 1745 opgiver Indberetningen følgende Antal af døde Kreaturer:

Paa Giesegaard og Gods	1453	Høveder
Ringsted Kloster	1381	—
Baroniet Conradsborg og Gaarden selv	1181	—
Holmegaards Gods	467	—
Skjoldenæsholm Gaard og Gods	412	—
Universitetsgodset	362	—
Svenstrup Gods	320	—
Eskildstrup Gaard og Gods	296	—
Mørup Gods	254	—
Turebyholm Gods	164	—
Juellund og Gods	143	—
Gisselfeld og Assendrup Gods	634	—
Tybjerggaard Gods	82	—

Fra December meldes, at Sygdommen er kommet til Næsbyholm Gods og til Egerup By; flere Steder er Sygdommen ophørt — fordi alle Kreaturer er døde.

Fra Korsør Amt oplyser Amtmand Villum Berregaard ^{22/8} 1745, at Sygdommen er begyndt paa den lille Ø Enø, og skriver, at Beboernes Gudstjeneste skal ske i Karrebæk Kirke, efter at de inficerede Byers Beboere har været der, eller i en anden Kirke nær ved i Vordingborg Amt, hvor Sygdommen er eller har været. Maling af Brødkorn skal ske paa

Møller i inficerede Sogne. Ævret maa ikke opgives, men Indhegningen holdes vedlige.

Sygdommen gaar sin Gang i de to Amter paa samme Vis som i Ringsted og Sorø Amter. Den optræder paa Herlufsholm, i Lille-Næstved, Holsted, Øverup, Spjellerup, Kindertofte, Vedbysønder, Vedbynørre, Esholte og Næsby ved Skoven i 1745.

Der synes saa at have været en Standsning; thi næste Indberetning fra Berregaard er dateret $\frac{24}{11}$ 1748 og melder, at Sygdommen har vist sig i Vemmeløse paa Mag. Otto Fersløws Gods. Senere kommer den til Sønder-Jellinge, Haarslev, Gimlinge, Sørby-magle, Tornemark, Næsby v. Stranden, Harrested, Førsløv, Fuglebjerg, Reinstrup, Ollerup, Fodby, Hyl-linge, Haldagermagle, Skovsø, Gudum, Bjergby, de fleste Steder i 1749. Desuden hærgede den paa Herregaardene, som ses af følgende Fortegnelse, der omfatter Tiden fra $\frac{12}{5}$ 1749— $\frac{20}{7}$ 1750. Antallet af døde Kreaturer var: Fuirendal Gods 184, Holsteinborg-Snedinge 375, Basnæs 68, Førsløv, Fuglebjerg, Kastrup 354, Saltø, Harrested 286, Gundersløv, Fodby 91, Herlufsholm 308, Gavnø 31, Borreby 128, Bonderup og Espe 29, Brorupgaard 69, Ødemark Gods 72, Magister Fersløws Gods 95, Communitet's Gods 62, Universitetets Gods 214, Strøgodset 437. Ialt døde i Antvorskov og Korsør Amter 4741 Hoveder. I selve Slagelse Købstad døde 133 Kreaturer.

Det ses, at Kvægpesten i Ringsted og Sorø Amter i 1745 krævede langt flere Ofre end i Antvorskov og Korsør Amter fra 1749—51. Paa hele Sjælland døde fra $\frac{12}{5}$ 1749— $\frac{31}{3}$ 1751 ialt 27239 Stkr. Kvæg.

De haardt ramte Ejere modtog fra Regeringen en Godtgørelse af det contribuerede Hartkorn. Saa-

ledes meddeles, at Godtgørelsen for April og Juli Kvartaler 1746 til de Personer, hvor Kvægsygen har været før 1. Maj 1746 er anvist saaledes: Ringsted 2 Amter 5379 Rdl. 66 $\frac{1}{2}$ Sk., Antvorskov 2 Amter 5512 Rdl. 12 Sk. Rytterdistrikterne: Antvorskov 1. Distr. 1381 Rdl. 30 Sk., 2. Distr. 2134 Rdl. 54 $\frac{1}{2}$ Sk.

I Pakken med de her meddelte Indberetninger findes et Brev, dateret $\frac{28}{10}$ 1745, fra en C. Andersen, Antvorskov. Han har været Forpagter af „Familie- og Folkeskat“, og han skriver, at Kvægsygen i Amterne er almindelig og griber daglig om sig, hvilket vil foraarsage et føleligt Tab og Afgang i de af ham forpagtede Skatter, særlig hvis den Elendighed, som er kommet over Herlufsholm Gods, skal overgaa flere af Hovedgaardene. Naar Kvæget dør, maa Hollænderierne nedlægges, Familierne ruineres, og Tjenestefolkene afskediges. Under saadanne bedrøvelige Omstændigheder vil det være ham en Umulighed at tilvejebringe den høje Afgift, og han beder Rentekammeret tage Hensyn hertil, „da det dog er af lige Virkning, om der indfalder smitsom Sygdom hos Kvæg eller Mennesker; thi det ene maa flyde af det andet, og min Skade og Forlis bliver i denne Henseende en og den samme“.

Om dette „Offer“ for Kvægpesten har faaet noget ud af sin Ansøgning, ser jeg mig ikke i Stand til at meddele.

Staar end i Nutiden Mund- og Klovesygen som en truende Mulighed for Landmænd, saa maa dens Forløb og Følger siges at være taalelige i Sammenligning med Kvægpestens i Fortiden; thi denne Sygdom var en Svøbe, hvis Slag var frygtelige og gav Saar, som sent lægtes.

Som det vil ses af det foregaaende, søgte man — som rimeligt var — at finde Midler mod Kvægsygen, men ud fra hvilke Forudsætninger man netop valgte de anførte Ingredienser til Medicinen vides ikke. Det tør vel nok antages, at dette Valg har været lidt hen „i det blaa“, da Sygdomsaarsagen ikke var kendt. At dette Spørgsmaal har beskæftiget nogle Mennesker, viser en af Andreas Raarup, Præst i Ølsted og Provst over Hatting Herred, indsendt Afhandling, som findes i Rigsarkivet iblandt de 1770—71 indsendte Besvarelser af Prisspørgsmaal, Landvæsenets og Bondestandens Vilkaar vedkommende.

Provst Raarup har betitlet sin Afhandling „Friske Tanker om sygt Kvæg“ og siger til Indledning, at hans „Opdagelse“ skal blive frisk, men hvor lykkelig den er, maa større Physici skønne.

For at kunne kurere Sydommen maa man først kende dens Grund, Væren og Beskaffenhed, men kun den mindste Del af dem, som er i Stand til at bedømme Sydommen, har haft Lejlighed til at kende sundt Kvæg i forskellige Forhold, hvorfor de er tilbøjelige til at antage det sædvanlige for usædvanligt og det tilfældige for væsentligt, ligesom der er en Tilbøjelighed til at dømme efter menneskelige Sygdommes Lighed med Kvæggets, skønt de i mange Maader er forskellige.

Sygdommen skyldes ikke Insekter, Luften eller en vis Gift; men den udfordrer en vis Disposition i Legemerne, og det er denne Disposition, som nu skal undersøges nærmere.

Før Kvægsygen — for omtrent 30 Aar siden — havde baade stort og smaat Kvæg om Foraaret og det meste af Sommeren paa begge Sider af Ryggen

en Masse Bylder, som kaldtes Væver, hvori der avledes en Orm saa stor som en Nød; naar den var fuldvoksen, krøb den ud, og i nogle Dage flød der Materie ud af Hullerne, som derefter lægtes. Huden blev tynd paa det paagældende Sted, og der blev et Hul i Væven, saa man med to Fingre kunde klemme Ormen ud, hvad Provsten selv havde gjort „nogle Hundrede“ Gange. Han drager nu den Slutning, at disse Bylder er for Kvæget et stort Renselsesmiddel, idet megen Urenhed bliver ført ud af Kroppen, og Væverne er derfor nødvendige for Dyrenes Sundhed. Huden og Kødets dur ganske vist ikke under Sygdommen; men Dyrene er friske og uden Smitte.

Efter Kvægsygens Fremkomst er det imidlertid ikke almindeligt at finde disse Væver paa Kvæget, og naar de endelig findes, er det som umodne Bylder; Huden bliver ikke nøgen og tynd, og Ormen kryber ikke ud, hvorfor Usundheden bliver staaende i Kvæggets Vædsker, idet det sædvanlige naturlige Renselsesmiddel savnes. Svulsterne er der, hvorigennem Sygdommen søger sin sædvanlige Udgang, „og hvor Sjælen anspænder al sin Kraft for at uddrive den“; men Materien er umoden og Huden for tyk.

Heraf kan det ses, fastslaar Provst Raarup, at hverken visse Insekter, vaade Somre eller en vis Dug kan være Aarsag til Kvægsygen, mere nu end før; men Grunden er den, at den Urenhed, som før kom ud gennem de nu manglende Væver, nu bliver staaende i Kroppen, og han udkaster nu det Spørgsmaal, hvorfor disse Væver ikke som før kommer til Udbrud mere. Luften kan vel have nogen Aarsag i Sygdommens Udbredelse ved at føre „nogle fjendtlige Uddunstninger i de disponerede Legemer“; men der maa

være noget, som hindrer de sædvanlige Væver i at komme ud og derved er Sygdommens egentlige Aarsag.

Dette „noget“ er efter Provstens Mening Manglen paa den varme Søndenvind, som i de sidste 40—50 Aar har været sjælden, mens den før var fremherskende i Landet. Medens nordlige Vinde før aldrig eller kun sjælden mærkedes om Sommeren er de nu saa almindelige, at der er flere kolde end varme Sommerdage, hvorfor det er naturligt, at de „vanartede Vædsker“ bliver staaende i Legemet og paa Grund af Mangel paa Varme ikke kommer til Udbrud gennem de naturlige Væver, som sammen med alle andre Bylder bringes til „Putrefaction og Moturite“ (Forraadnelse) af den varme og modnende Søndenvind.

At dette er Kvægsygens „sande Grund og Aarsag“ bestyrkes Raarup i af den Omstændighed, at Sygdommen altid før og ogsaa denne Gang kom fra Syden og gik mod Norden som et Onde, der opstod af Søndenvinds Mangel.

Det er fortalt Provsten, at nogle ved Gnidning af Ryggen paa Kvæget har fremkaldt Bylder, men uden Orme, og at dette Kvæg ej er blevet sygt, men naar nogle vil paastaa, at alt sygt Kvæg faar Udslet, passer det næppe paa 1 af 100. Man ser noget lignende paa Heste, som om Foraaret og Sommeren renses ved en Slags Orme, som ses „i Rumpen“ eller — hvis de ikke findes der — paa Hestens Hals, hvor de maa kradses ud, da Hesten ellers ikke vil æde eller trives, og det kan blive til Bylder, som stadig maa aabnes, for at Hesten ikke skal krepere.

Et andet Bevis er, at Folk, som passerer Linien, siges at faa en Sygdom, som slaar ud i en Byld, „hvoraf udgaar en Orm, saafremt de lever, hvis ej,

maa de dø". Naar visse Vinde eller Passatvinde kan bevirke saadant hos Mennesker, hvorfor skulde da ej noget lignende kunne ske hos Kvæget. Ormene i Væverne avles dog hverken af indvortes Forraadnelse eller udvortes Luft, men af Æg, som Bremserne lægger i Kvægets Hud, hvor de udklækkes og næste Sommer bryder ud gennem Væverne. Manglen af Søndenvind bevirker maaske ogsaa, at disse Insekter bliver mere faatallige og mindre, saa de ikke er i Stand til „at beligge Kvæghuden“ og derved fremkalde den aarlige Renselse, som Kvæget er vant til fra Oldtiden af.

Om Inoculationen (Indpodningen af et smittende Sygdomsstof) siger Provst Raarup, at den er baade unyttig og urimelig; thi hvis den skulde virke paa Kvæg som paa Mennesker, skulde den bevirke Vævernes Fremkomst; „men det har den aldrig gjort og aldrig skal kunne gøre“, saa Kunsten bestaar alene i at gøre frisk Kvæg sygt, men ikke sygt Kvæg frisk, „som er det vi bede om, saa jeg undrer over, at Inoculationen ej efter andet Forsøg er vist i Landflygtighed“.

Provsten udtaler til sidst det Ønske, at „vittige Physicii og Medicii“ vil tage hans „Opdagelse“ under Overvejelse og om muligt finde et Middel mod Sygdommen. Dette overgaar nemlig hans Indsigt; men da han véd, at ingen „har opsporet Kvægsygen fra den Kant“, som han har, har han villet meddele sine Iagttagelser. Han tror dog ikke, at et Middel kan findes, som ikke bliver for dyrt, og tilføjer ret pessimistisk, „intet til almindeligt Brug er fundet, ej heller kan findes. Derfor plejer jeg at sige: Noget Kvæg er kommet sig af intet; men intet er kommet

sig af noget. Og hvo, der kan skaffe os Søndenvind og varme Somre, kan kurere Kvægsygen. Ingen anden og heller intet før. Kom Søndenvind og blæs gennem vor Luft, vore Marker og vore Kreature! Højsang Cap. 4 V. 16“.

Om nogle „vittige Physicii og Medicii“ efter muligt Kendskab til Provst Raarups „Opdagelse“ har fulgt hans Opfordring til at fremskaffe et brugbart Middel mod Sygdommen, vides ikke; men har de bifaldet hans Paastand om, at den frygtelige Sygdom skyldtes Mangel paa varm Søndenvind, har de jo ogsaa paa Forhaand været klar over, at her slog deres Kunst ikke til.

I „Sorø Amtstidende“s Søndags-Tillæg for $\frac{6}{8}$ 1911 har cand. mag. Gunnar Knudsen skrevet en Artikel om Kvægpesten i Ø. Stillinge 1765, og af denne tillader jeg mig at anføre nogle Enkeltheder, som kan supplere det allerede meddelte.

Sygdommen maa have vist sig paa Egnen nogle Aar før; thi Hellig Anders' Kors paa „Hvilehøj“, som var i en meget forfalden Tilstand, blev af Landsgrav Bønder fornyet 1762 (det samme Kors staar endnu), idet man mente, at Korsets Forfald var Skyld i Kvægpestens Udbrud. Pontoppidan skriver, at samme Antagelse havde ført til en Fornyelse af Korset nogle Aar før 1740. Til to Trækors, hvoraf det ene staar Nord for Sludstrup og det andet paa Skørpinge Mark, knytter sig den samme Overtro.

Foruden de tidligere nævnte Midler som Aareladning og forskellig Medicin nævnes i Artiklen, at man i sin Afmagt mod Sygdommen bad for det syge Kvæg hver Søndag i Kirkerne; men uhyggeligt maa det siges at være, naar man anvendte den Fremgangs-

102 *Fritz Jacobsen: Kvægpesten i Sorø Amt.*

maade at begrave en Kvie levende og føre Byens Kvæg hen over Graven — der gives vist ogsaa Eksempler paa, at man begravede et levende Barn i Stedet for en Kvie.

Iøvrigt brugtes ved denne Lejlighed de samme Fremgangsmaader, som tidligere er nævnt, med streng Afspærring af Byen o. l., og Amtmand Løvenørn indprenter Beboerne, at Undladelse af at efterkomme de paabudte Forskrifter kan medføre, at Fængsel paa Vand og Brød, Fæstningsarbejde eller anden haard Straf uden Skaansel kan ventes idømt.

Den sidste Gang Kvægpesten viste sig i Landet var i 1814, hvor de allierede Armeers Slagtekvæg førte Sygdommen ind i Holsten og Slesvig, uden at den dog hjemsøgte det øvrige Land, og med dette sidste svage Fremstød blev der forhaabentlig sat Punktum for Kvægpestens Historie i Danmark.